

Stanko Piplović

STARI BUNARI U SPLITU

UDK 628.112 (497.13 Split) "13/18"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno 15. II. 1990.

Stanko Piplović

58000 Split, YU Podujina 2

U ovom radu se iznose podaci o opskrbi vodom grada Splita u prošlosti. To osnovno životno pitanje rješavalo se u skladu s aktualnim potrebama i mogućnostima. Osnovni način kroz čitav srednji vijek, a i kasnije sve do konca 19. stoljeća, bio je u gradnji čatrnja u kojima se sakupljala kišnica i bunara na mjestima gdje je bilo žive podzemne vode. Za zalijevanje vrtova kopale su se lokve i gradile naplavnice. U okolici grada je bilo i nekoliko izvora pa su i oni uređeni radi osiguranja higijenskih uvjeta. O javnim bunarima se brinula općina i oni su služili svim stanovnicima određenog predjela, a navodi se i veliki broj privatnih zdenaca. Ipak to nije samo tehničko i komunalno pitanje. Krune bunara u dvorištima patricijskih obitelji često su vrlo bogato dekorativno i skulptorski obrađivane. Međutim vremenska i oblikovna tipologija te valorizacija ovih svojevrsnih umjetničkih ostvarenja nije još kod nas sustavno provedena. Stoga članak ima i pretenziju uvođenja ove problematike u istraživanje prostornih i ambijentalnih valera povijesnih urbanih cjelina Splita pa i šire. S druge strane skreće se pozornost na njih kao dio našeg kulturnog nasljeđa koje je prepušteno propadanju.

Voda je osnovica svekolikog života na zemlji, preduvjet čovjekove biološke egzistencije. Stoga je značajan dio ljudske povijesti ustvari borba za osiguranje dovoljne količine ove dragocjene tekućine. Sudbina, bogatstvo ili bijeda čitavih naroda ovisila je o raspoloživoj vodi za podmirenje mnogobrojnih svakodnevnih potreba: za piće, pripremu hrane, održavanje zdravlja i higijene, natapanje polja, gospodarske djelatnosti, dobivanje energije i promet. Ona je uvijek bila simbol blagostanja i kulture. Tamo gdje je bilo u izobilju vode zelenila su se polja, vladalo blagostanje i cvjetala civilizacija. Oko njenih izvora i tijekova od davnina su se nastanjivali ljudi, nicali su bogati gradovi i tako je blagotvorno utjecala na procese urbanizacije. Pjesnici su sanjarili uz vodopade, glazbenici

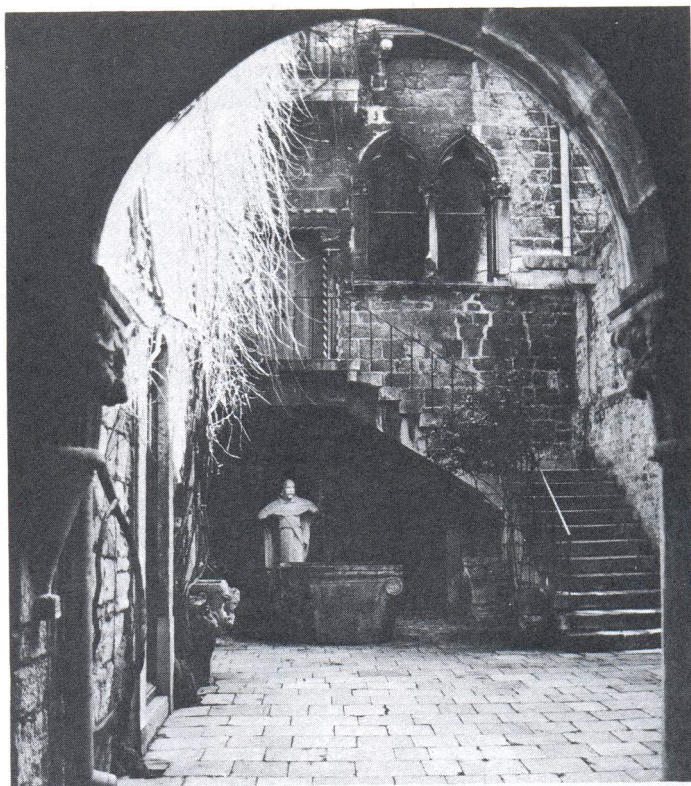
su se inspirirali bistrinom i žuborom potoka, ali voda je bila i povod mnogim dugim i krvavim ratovima.

Stoga je i grad Split ovom pitanju oduvijek posvećivao veliku pažnju. Počeci njegove organizirane opskrbe sežu u daleku prošlost od gotovo dva tisućljeća. Prvi skupni javni uređaji podignuti su u antičkoj Saloni, prethodniku današnjeg grada. A na mjestu malog ribarskog naselja u dubokom zaštićenom zaljevu, s južne strane poluotoka gdje će kasnije izrasti srednjovjekovni Split, sačuvana su dva najstarija poznata bunara. Njihovi ostaci s četvrtastim otvorima otkriveni su u podrumima Dioklecijanove palače i to u sredini dugačkog hodnika koji se proteže iz cijelog južnog pročelja. Ovo pitanje međutim nije do kraja rasvijetljeno pa su tako iznesene i pretpostavke da se ustvari radi o grobovima.¹⁾ Pošto je na tom položaju oko 300. godina nove ere izgrađena carska palača, voda je u nju dovedena 9 kilometara dugim akveduktom s izvora rijeke Jadro u podnožju planine Mosor.

Kada su Avari i Slaveni početkom 7. stoljeća razorili rimsku Salonu, sklonili su se preživjeli stanovnici u nedaleku Dioklecijanovu palaču i tu unutar njenih zidina našli utočište. Počeli su je razgrađivati i prilagođavati svojim novim potrebama pa je tako nastao grad Split. U rušenjima izazvanim provalama naroda vjerojatno je stradao i Dioklecijanov akvedukt. Što se ustvari zbilo i kada je prekinut dovod nije tačno poznato. Za njegovo ponovno osposobljavanje nije tijekom srednjeg vijeka bilo uvjeta. Zato su iskopani i uređeni brojni zdenci. O nekima se starala komuna. Poznato je tako da je Malo vijeće u siječnju 1353. donijelo jednoglasnu odluku da se urede bunari vlasništvo nekog Dujma Slovina i samostana Sv. Marije de Taurello, zatim oni koji su se nalazili u kurijama Jakova Andrijina i svete Klare te u kući porodice Petrachija. Još je bilo određeno da knez s trojicom građana dade iskopati i obzidati jedan novi bunar i to na mjestu koje budu smatrali najprikladnijim.

Prema Statutu iz početka 14. stoljeća Veliko je vijeće biralo svake godine odmah nakon dolaska novog podestata četiri nadzornika, po jednog za svaku gradsku četvrt. Dužnost im je bila brinuti se o putovima, mostovima i zdencima kako bi uvijek bili u ispravnom stanju. Nadležnosti su im se odnosile na područje grada kao i izvan njegovih zidina. Troškove održavanja snosili su oni koje je Statut na to obvezivao. Ako li se to ne bi poštivalo, prekršitelji su mogli biti kažnjeni globom od pet solada. Ova stara pravna odredba svjedoči o izuzetnoj brizi koju je splitska komuna posvećivala zaštiti voda i drugih javnih dobara.

Godine 1420. zauzeli su Mlečani Split i u njemu vladali sve do propasti Republike 1797. Opskrba vodom obavljala se istim načinom kao i ranije. Tek 1483. po prvi put se spominje jedan javni bunar. Naravno da ih je moralo biti više, jer se samo na taj način grad^{1a)} mogao opskrbljivati vodom u normalnim situacijama i jer je unutar gradskih zidina trebalo osigurati potrebne rezerve za moguće opsade grada od strane neprijatelja.²⁾ Mnogi bunari u Splitu poznati su iz starih isprava iako ih više nema, a samo su neki sačuvani do danas. Bilo ih je javnih i u privatnom vlasništvu, zatim onih koji su pripadali samostanima

Dvorište gotičke palače Papalić s krunom bunara. Kruna je prilikom nedavnih radova na preuređenju Muzeja Grada Splita koji se nalazi u ovoj palači, vraćena na prvobitno mjesto u zapadni dio dvorišta.

ili pojedinim ustanovama. Krune bunara često su vrlo bogato dekorativno i skulpturalno obrađivane. S umjetničkog gledišta one su najzanimljivije. Najranije do danas sačuvane imaju stilska obilježja 15. stoljeća, a kasnije renesanse i baroka sve do 17. i 18. stoljeća.³⁾

U samom gradu, tj. prostoru unutar Dioklecijanovih zidova i kasnijem utvrđenom proširenju prema zapadu, stanovale su brojne patricijske obitelji. U prvim stoljećima u doba predromanike i romanike kuće su bile dosta skromne i jednostavne. Nema sačuvanih bunara iz tog dalekog vremena. Tijekom 15. stoljeća podignuto je nekoliko velikih palača u oblicima cvjetne gotike. Najznačajnije su Papalićeva, D'Augubio i palača u Bogumilskoj ulici. Sve su građene po istoj prostornoj shemi tako da se s tri strane dvorišta nižu krila zgrade. Četvrta strana prema ulici je slobodna i od nje odjeljena samo visokim zidom s

bogato ukrašenim ulaznim portalom. U dvorištu je loža i kameno otvoreno stepenište koje vodi na kat. Tu je i bunar s kruništem od kojih je najbogatije ono u Papalićevoj palači. Identična prostorna koncepcija je i kod palače Pavlović na današnjem Narodnom trgu, iz 17. stoljeća. Ima također dvorište ograđeno visokim zidom i bunarom u sredini.

Drugi tip palače je s dvorištem u sredini sklopa. Karakteristično takvo rješenje je barokne kuće književnika De Carisa iz 17. stoljeća u Cosmijevoj ulici. U dvorištu je još uvijek sačuvana kruna bunara tipičnog košarastog oblika s kvadratičnom pločom na vrhu. Na njoj je reljefni De Carisov grb sa štitom razdijeljenim u dva vodoravna polja. Na gornjem su tri zvijezde i ljiljanov cvijet iznad tri brežuljka, a u donjem dvije ruke jedna iza druge.⁴⁾ Na isti način je građena klasicistička kuća kod Srebrenih vrata. Bunarska kruna jednostavne izrade je u sredini dvorišta. Reprezentativna barokna palača Cindro iz 18. stoljeća koja se nalazi u Krešimirovoj ulici ima prostrano unutrašnje dvorište

Ambijent dvorišta gotičke palače D' Augubio. Ranije su u njemu bila dva kruništa bunara, a sada je ostalo samo ovo jedno jednostavne izrade..

Kruna bunara u dvorištu kuće na poljani Grgura Ninskog. Pored renesansnog dekora opažaju se i listovi u donjim vrhovima omiljeni motiv baza stupova srednjeg vijeka.

Kruna bunara danas u dvorištu srednjovjekovnog sklopa na poljani Iza Vestibula. Klasični dekor svojim rasporedom podsjeća na kapitel.

sred kojeg je također bio stari bunar. Godine 1919. palaču su kupili Cvitanić i Altaras i pristupili adaptaciji njenog prizemlja za trgovačke svrhe. Nažalost odmah su uklonili i krunu bunara.⁵⁾ Tako je postupnim pregradnjama potpuno narušen ugođaj koji je nekada taj prostor imao.

Današnjim Trgom preporoda, a ranije Piazza del pesce, dominira rano-barokna palača plemićke obitelji Milesi. Iz tlocrta prizemlja što ga je 1751. izradio geometar i javni vještak Petar Kurir, vidi se da je nekada na sjevernoj strani imala prostrani ulazni hol odakle su vodile kamene stepenice na katove. Uz jedan zid hola je naznačena kruna bunara.⁶⁾ Ovdje se radi o drukčijoj shemi rasporeda prostora. Nema dvorišta, stepenice su unutra, a i cisterna je u samoj zgradi. Ona je kasnije zatrpana, a kruna prenesena u Arheološki muzej. Kruna oblikom i kompozicijom dekora podsjeća na kapitel. Njen osnovni volumen iz kružnog presjeka na dnu prelazi u kvadratični na vrhu. Na četiri vrha sastaju se vitice u volute, dok je niži dio prekriven akantusovim lišćem koje se na uglovima penje više, sve do voluta. Konceptija njenog likovnog rješenja još je renesansna, ali se u interpretaciji teme već osjeća barokni pristup. Toj oblikovnoj skupini pripadaju još dvije druge krune. Jedna je u dvorištu kuće na zapadnoj strani Poljane Grgura Ninskog gdje su četiri velika lista u uglovima koji se vertikalno penju prema vrhu. Drugi je već niz godina u dvorištu romaničko-gotičkog sklopa kuća gdje je danas Urbanistički zavod Dalmacije. Ali

nam nije poznato da li joj je tu izvorno mjesto ili je odnekud donesena. Isklesana je 1552, ima također četiri lista, ali i volute koje se spajaju u uglovima. Sve tri krune imaju na prednjoj strani isklesan lovorov vijenac u kojima su grbovi plemićkih obitelji kojima su pripadali.

Samostanski kompleksi srednjeg vijeka gradili su se najčešće tako da su uz crkvu oko središnjeg dvorišta, klaustura, bile poređana stambene, gospodarske i ostale prostorije. Obično je u klausturu bila cisterna u koju se s okolnih krovova slijevala voda. U nacrtu mjernika Filipa Muljačića iz 1764, a i na starijim fotografijama vidi se da je otkriveni dio romaničkog klaustura samostana Sv. Frane na obali bio ograđenom stazom podijeljen na dva dijela. U svakom od njih se nalazila kruna zdenca izrađena od monolitnog kamenog bloka, ali bez ikakve dekoracije. Istočni je nestao u recentnim pregradnjama, dok je zapadni još uvijek očuvan.⁷ Na poluotoku Sustipanu s istočne strane gradske

Klaustar samostana u Poljudu. Svečanom ugodaju doprinose dvije krune bunara likovno obrađene.

Klaustar samostana franjevacca na obali. Od dvije krune bunara sačuvana je samo ova jedna na zapadnoj strani.

luke na slikovitom i osamljenom položaju podignuta je u ranom srednjem vijeku benediktinska opatija. Sklop se sastojao od trobrodne bazilike i zgrada samostana s njene južne strane. Oko unutrašnjeg dvorišta s cisternom nizale su se stambene i gospodarske prostorije. Cisterna je nešto nepravilna oblika dimenzija približno 8x5 metara. Natkrivena je kamenim svodom na čijem se vrhu po sredini nalazi četvrtast otvor. Iznad je bila kruna koja se nije sačuvala. Velika zapremina cisterne pokazuje da je samostan morao biti prostran i da je u njemu živio veći broj redovnika. Sklop se tijekom vremena znatno izmijenio. Stara bazilika, a možda i dio samostana, porušeni su vjerojatno na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Tako se na perspektivnom crtežu koji je 1706. godine napravio mjernik F. Danza vidi unutar prostora okruženog visokim obrambenim zidom jednobrodna crkva i zgrade. Prikazan je i vrt s lijevama, ali i čatrnja odakle je crpljena voda za zalijevanje povrća.⁸⁾

U planu grada iz 1831. ucrtan je u jugoistočnom dijelu starijeg klaustara nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Marije de Taurello zdenac koji

danas više ne postoji. Sa sjeverne strane ovog sklopa bio je samostanski vrt uz koji je bio još jedan zdenac, a i velika cisterna još uvijek sačuvana. U sjevernom dijelu vrta samostana Sv. Dominika kod današnjeg Pazara bilo je dvorište sa zdencem u sredini. Iz popisa starih isprava, koje su se čuvale u samostanu a kasnije nestale, saznaje se za jedan ugovor o gradnji gustirne sastavljen 8. veljače 1638. U njemu se navodi iznos od 350 dukata za isplatu radova, spominju se provincijal Dionizie della Croce, Petar Ilić isplatitelj, a s druge strane Dujam Mutonić kao izvršitelj i svjedok Petar Papali. Ni ovaj zdenac više ne postoji. Također su u nacrtu tog samostana iz 17. stoljeća, koji je pohranjen u samostanskom arhivu, označena tri zdenca na prostoru južno od ovog kompleksa od kojih je jedan uza sami zid.

Sjeverno od zidina Dioklecijanove palače bio je nekada ženski benediktinski samostan sv. Arnira. Francuzi su uzeli zgradu 1806. i u nju smjestili vojnu bolnicu. Nova namjena je tražila daleko veću količinu vode. U istočnom dijelu njenog dvorišta do samog zida Dioklecijanove palače nalazila se velika cisterna. Nad njom je bila pravokutna popločana naplavna površina ograđena zidom kako bi se spriječilo zagađivanje. Imala je tri šahta radi čišćenja unutrašnjosti i krunu za zahvatanje vode. Prema nekim izvorima krunište je u Arheološki muzej dopremio upravitelj Frane Bulić i ono se sada nalazi u sjevernom dijelu vrta. Ovo je jedno od najbogatije skulptorski obrađenih kruništa u Splitu. Na *njegova četiri ugla isklesane su sirene u punoj plastici. Na sredini svakog polja* su reljefi: sv. Bebedikt s označenom godinom MDCX, barokni grb porodice Cindro, poprsje muškarca i još jedna sirena. Ostaci samostana, a time i cisterne, srušeni su poslije drugog svjetskog rata.⁹⁾ I u klausturu franjevačkog samostana u Poljudu je cisterna s dva raskošna kruništa.

Javne su građevine zbog velikog broja ljudi što su se u njima okupljali ili boravili, morale imati vodu. Ali o tome postoje podaci samo za neke. Sjeverni i zapadni dio današnjeg Narodnog trga zauzimao je nekada niz javnih građevina s kneževom palačom. Zgrade su bile podignute u 15. stoljeću u oblicima gotike, a srušene su početkom prošlog stoljeća radi trošnosti. Iz sačuvanog nacrtu izrađenog neposredno poslije rušenja zgrada vidi se četvrtasto dvorište kneževe palače i u njemu cisterna. U sredini dvorišta i uz zid su bile dvije okrugle krune za uzimanje vode.¹⁰⁾ I u vrtu stare Nadbiskupije koja se nalazila sjeverno od Dioklecijanovog mauzoleja, bio je zdenac. Sred dvorišta nekadašnje civilne bolnice izgrađene koncem 18. stoljeća, na bastionu Corner, a gdje je sada Muzej revolucije, nalazio se zdenac. Ucertan je u katastarskom planu grada iz 1831. Njegova kruna je uklonjena između dva svjetska rata.¹¹⁾

Vidi se da su unutar zidina srednjovjekovnog Splita bili brojni zdenci. Ne-ki važniji su već spomenuti. U katastru koji je napravila austrijska uprava ucertano ih je tridesetak, ali ih je samo manji broj sačuvan i danas su potpuno zapušteni. Iako je ovaj plan rađen prije nego što je uveden vodovod i dok su još svi bili u upotrebi, vjerujemo da ih je moralo biti još i više. Na to ukazuje činjenica da nisu bili ravnomjerno raspoređeni, postoje čitavi blokovi gdje

nema prikazanog ni jednoga. Iako i za to ima određenih razloga, ipak nije potpuno logično. U sjevernom dijelu nekadašnje Dioklecijanove palače dosta su gusto i pravilno razmješteni. U južnom području ih, nasuprot tome, ima samo nekoliko. Ovo je razumljivo jer je najjužniji dio starog grada podignut iznad podruma Palače pa se tu zdenci nisu mogli praviti iako postoje indicije da su neke manje podzemne prostorije služile kao cisterne. U zapadnom dijelu izvan Palače može se opaziti da su bunari bili najbrojniji u sjeverozapadnom kraju, što se daje objasniti rasporedom podzemnih voda. Prema jugu ovaj dio također oskudijeva u zdencima, što je opet vjerojatno stoga što je bio neposredno uz obalu, a teren nizak pa ako bi se počelo kopati, odmah bi se naišlo na more. Zato se ovdje i nisu mogli kopati.

U srednjem vijeku postojali su javni zdenci i cisterne koji su služili za opću uporabu jer siromašnije stanovništvo nije moglo imati svoje privatne. O njihovom podizanju su se brinule vlasti. Tako 1667. generalni providur Catherin Corner izvještava mletačku vladu da je u Splitu zbog nestašice vode potrebno izgraditi velike cisterne.¹²⁾ U bližim dijelovima starog Splita bila su dva glavna javna zdenca s vrlo dobrom vodom. Jedan se nalazio u samom gradu pa se i danas taj predio zove Dobrić. Sa sjeverozapadne strane srednjovjekovnog grada formirala se u 15. stoljeću varoš Dobri. I ona je dobila ime po velikom općinskom zdencu koji se nalazio na prostoru ispred današnje robne kuće "Prima". U starim dokumentima se ovo predgrađe spominje pod imenom borgo di Pozzobuon, dobra voda, što je kasnije prešlo u naziv Dobri. U ostalim gradskim zdencima voda je u većoj ili manjoj mjeri bila pomiješana s morem i nije bila najbolja za piće.

Donji dio predgrađa Dobri inače je imao dosta vode. Nešto zapadnije bilo je močvarno zemljište zvano Lokva. Podzemna voda se nalazi na čitavom ovom prostoru već na dubini od 1,50 m. Tu je bilo više zdenaca. Iz dokumenata se zna da je plemićka obitelj Capogrosso imala kod općinskog zdenca na Dobrome na mjestu zvanom Klačina posjed s dvije kuće i vrtom u kojemu su se nalazila dva zdenca. Ova obitelj je 1709. ustupila nekretnine zidaru Ivanu Filipoviću u trajan zakup s obavezom da godišnje plaća 24 lire i dozvoljava im upotrebu vode. Kasnije su ovaj posjed pribavili franjevci. Kuće su adaptirane za stan redovnika koji su se u njih uselili 1729. To je početak sadašnjeg samostana Gospe od Zdravlja. Godine 1759. otpočela je gradnja crkve. Zbog podzemne vode bilo je dosta problema s njenim temeljima.¹³⁾ S vremenom se ovaj predio postepeno uređivao i poprimio današnji izgled. Nakon što je 1771. završena crkva, obratili su se franjevci molbom mletačkom duždu da postojeća širina ispred crkve ostane kao trg, što je bilo i odobreno. To je današnji trg Gaje Bulata. Lokva je zatrpana 1881, a deset godina kasnije tu je počela gradnja Općinskog kazališta. Na mjestu vrtova grofova Cambi kasnije su izgrađene kuće Jelaska i Vidović. Kod ovih preuređenja porušen je veliki zdenac. Godine 1936. srušena je crkva, a na njenom mjestu izgrađena nova, današnja.

Kada je koncem 16. stoljeća u istočnom dijelu luke podignut lazaret, ukazala se naročita potreba za vodom kojom se raskuživala prispjela roba s turskog teritorija radi spriječavanja širenja zaraze. Također je bila potrebna za ljude, konje i mazge koji su robu donosili. Odmah u početku je izgrađena jedna cisterna, a 1610. druga, veća. Kod proširenja zgrade naišlo se na živu vodu, ali se ova kasnije pomiješala s morskom pa se moralo izvesti mnoge radove kako bi se ponovno dobila slatka voda. To je za uprave kneza i kapetana Jakova Contarinija i uspjelo. On je pored toga dao napraviti oluke oko zgrada u koje se hvatala kišnica s krovova i odvodila u cisternu. Godine 1610. boravio je u Splitu providur za zdravstvo Andrea Rhenier. Tom prilikom preporučio je knezu da dade sprovesti vodu u lazaret sa fintane koja se nalazila nad cestom blizu gradske kule. Kako voda nije bila za piće, predloženo je da se upotrebi za napajanje konja, pranje ljudi i robe. Česma koju spominje Rhenier je vjerojatno ona ista koju 113 godine kasnije spominje knez i kapetan Antun Baseggio. On navodi da se uz kulu, koja je nasuprot stanu turskog emina, nalazi ruševna drvena kuća, a uz nju zdenac sa živom vodom Aržan, koji je zapušten. Narednik Antun Scotti je zamolio kneza da mu dade tu baraku koju bi obnovio za svoje potrebe, a za uvrat bi dao očistiti izvor za javne potrebe što je knez prihvatio. U nacrtu lazareta, što ga je izradio arhitekt Vicko Andrić 1817. godine, vidi se raspored i namjena njegovih prostorija. U zapadnom dijelu je bila carinarnica, zatim je dolazio priorov stan. Treći, tzv. nečisti dio, imao je dva dvorišta okružena skladištima u prizemlju gdje se smještala trgovačka roba koja je čekala na raskuživanje. Dvorišta su imala posebne zdence. U četvrti odjel su stizale karavane. Tu je bio ulaz u lazaret. Uz ovo je bio i poseban prostor s velikim bazenom gdje se čistila prispjela roba umakanjem. Na kraju je bio šesti odjel razdijeljen u dva dvorišta s nizom soba uokolo. U sjevernoj je bio veliki zdenac.¹⁴⁾

Naravno da su i gradske tvrđave imale svoje cisterne za svakodnevne potrebe vojne posade, a što je bilo još važnije za opskrbu u slučaju opsade i prekida veze s okolicom. Za Kaštel izgrađen na obali u 15. stoljeću nema o tome podataka, ali je voda u njemu svakako morala postojati tim više što je izgrađena sa svrhom kontrole stanovnika u koje Venecija nije imala mnogo povjerenja.

Mlečani su u 17. stoljeću podigli istočno od grada na brežuljku Gripe bastionsku utvrdu za obranu grada od Turaka. U njoj je bila izgrađena i cisterna. U planu što ga je izradio vojni inženjer Josip Santini 1666, označen je njen položaj u sjeverozapadnom dijelu središnjeg dvorišta. Sastojala se od tri komore prekrivene bačvastim svodovima. Kasnije u doba austrijske uprave, kada je u periodu 1849-51. u tvrđavi izgrađena obrambena kasarna radi smještaja stalne posade, proširena je cisterna tako da joj je površina bila preko 100 metara četvornih. Ovako veliki kapacitet je bio potreban jer je morala opskrbljivati vodom posadu od 300 vojnika. S krova glavne zgrade i susjedne barutane skupljana je kišnica i kanalima provođena do uređaja za filtriranje i dalje u spremište. Iznad cisterne se nalazio pravokutni plato, koji je također

služio za sakupljanje vode. Bio je ograđen niskim zidićem, a imao je pad prema trima otvorima u podu kroz koje se kišnica slijevala u spremište. Voda se zahvatala kroz dva otvora s cilindričnim kamenim kruništima. Cisterna više ne postoji, zatrpana je, ali su sačuvana kruništa iako pomaknuta sa svog

Vrt s bunarom Perišićevih dvora u pučkom predgrađu Veli Varoš na padinama Marjana.

prvobitnog položaja. U planu uređenja tvrđave, koji je izrađen 1980. godine, predviđeno je njeno istraživanje i eventualno ponovno osposobljavanje za uporabu u izvanrednim prilikama. Zasada su samo vraćena kruništa približno na staripoložaj.¹⁵⁾

Kako grad tako su i predgrađa u kojima su stanovali siromašniji slojevi pučanstva, većinom težaci, imali zdence. Na Manušu ih je početkom prošlog stoljeća bilo šest te jedna lokva. Sačuvani u slikovitim ambijentima malih kamenih kuća postoje još samo dva s velikim četvrtastim kruništima na čijim

su završecima jaki skošeni vijenci. Jedan je u Sredmanuškoj a drugi u Kragujevačkoj ulici. U predgrađu Lučac zabilježeno je više zdenaca prema današnjoj ulici Ive Lole Ribara. Onaj u Duplančića dvorima kraj Trumbićeve ulice donekadavno je postojao i u njemu je bila živa voda. Jedna lokva za zalijevanje vrtova i napajanje blaga je bila na mjestu današnje Ulice prvoboraca. I u Velom varošu ih je, izgleda bio priličan broj. U starijim planovima ih je označeno nekoliko na južnim obroncima Marjana oko Marasovićeve ulice. Jedan od najljepših sačuvanih je u Perišića dvorima gdje se sred vrta iza stambene zgrade, okruženog prizemnim gospodarskim zgradama, nalazi cisterna s bucalom isklesanim od kamenog monolita iznad kojeg su željezni držači s kolturnikom za dizanje vedra. Spomenut ćemo još nekoliko zdenaca u ovom predjelu. U Ivančičevoj ulici što se strmo uspinje prema Marjanu bio je ispred kuće broj 98 jedan zdenac čiji su ostaci još vidljivi, a drugi u vrtu kuće broj 101. U Radmilovića ulici u dvorištu kuće broj 8 također je sačuvan zdenac. To su samo neki od preostalih posljednjih zdenaca, pa bi ih kao spomenike i svjedočanstva nekadašnjeg načina života trebalo zaštititi i urediti.

I u splitskom polju je bilo zdenaca koji su služili za zalijevanje vrtova. U kronici župe Sv. Petra zabilježeni su oko 1935. godine, a na osnovu nekih starijih izvora, ovi zdenci: Bol 1, Brda 2, Brnik 2, Dragovode 7, Duilovo 2, Dujmovača 3, Gripe 1, Karepovac 1, Kman 7, Mrtojak 1, Neslanovac 1, Plokite 2, Pujanke 5, Rogaći 3, Smokovik 3, Smrdećac 5, Stolac 2, Sv. Lovre 1, Tršćenica 1, Trstenik 1, Veli put 1, Visoka 3 i Žnjan 1. Samo su neki od njih sačuvani do danas, ali su i oni zapušteni.

U predjelu Trstenik istočno od grada teče bistar potok. Njegov izvor je kaptiran još u davna vremena. Tu je bio rezervoar sa česmom poznat pod imenom Carska voda ili Krajevo vrilo. Ne zna se točno kada je ovo učinjeno, ali analizom oblika građevine mogu se stvoriti određeni zaključci. Naime u zidu je bila ugrađena pravokutna kamena ploča s reljefom gradskog grba. U njenim gornjim kutovima su bila dva manja gotička štita s grbovima dužda F. Foscarija i gradskog kneza D. Querinija. Na osnovu toga grb je datiran u sredinu 15. stoljeća. Sam okvir pročelnog zida rezervoara građen je velikim rustičnim kamenjem tipičnim za barokni stil 17. stoljeća. Izvor se spominje nešto kasnije u jednoj predstavi koju je poglavar bratovštine Gospe od Poišana uputio oko 1807. maršalu Marmontu. U njoj se moli popravak puta od Poišana do crkve i carske česme. Izgleda da je na uređenju česme radio arhitekt Vicko Andrić, jer je sačuvan njegov nacrt iz 1846. Kako je on također sudjelovao u pregrađivanju stare općinske vijećnice na današnjem Narodnom trgu 1821, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je gradski grb uzet upravo s te zgrade i ugrađen u česmu na Trsteniku.¹⁶⁾ Grb je 1949. prenesen u Muzej grada, a kaptaza zatrpana.

Andrić je u periodu 1844-45. izradio nacрте za popravke zdenaca na Dobrome, kraj crkve sv. Filipa, u Ulici generalata, zatim u predjelima Lovreta

i Sukoišana te izvora sumporne vode na zapadnoj obali. Ovi se nacrti danas čuvaju u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu.¹⁷⁾ Međutim svi ti radovi nisu bili dovoljni da se osigura zdrava voda za potrebe grada koji je rastao.

Od sredine 19. stoljeća naglo se razvija industrija i promet, a u vezi s tim koncentrirana se pučanstvo u gradovima. U Splitu se gradi velika trgovačka luka, a 1877. godine grad je dobio željeznički spoj sa zaleđem. Doseljava se novo stanovništvo iz okolice, jača gospodarska osnovica, trgovina i obrt. Stoga stari način više nije bio prikladan za osiguranje sve većih potreba vode. Počelo se misliti i na radikalnija rješenja. U periodu 1877-1880. godine obnovljen je stari rimski akvedukt i razvedena vodovodna mreža do javnih fontana u gradu.¹⁸⁾ Tako su bunari postali nepotrebni, zapuštani su pa ih je samo manji broj još očuvan. To je gubitak za našu baštinu, jer su njihova kruništa često bila visokog umjetničkog domašaja, a sami predstavljali slikovite mikrourbanističke elemente koji su obogaćivali stare ambijente.

BILJEŠKE:

- 1) J. Marasović, T. Marasović: Pregled radova na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanova palače od 1955-1965. godine. URBS 4, Split 1965, str. 24.
- 2) Grga Novak: Povijest Splita, knjiga druga, Split 1961, str. 435-437.
- 3) Koliko mi je poznato kod nas se još nitko nije sustavno bavio vremenskom ni prostornom tipologijom kruništa zdenaca. U Italiji je situacija daleko bolja. Navode se dva karakteristična djela iz te problematike, i to baš s područja Venecije gdje bi se, s obzirom na povijesne i umjetničke odnose u prošlosti, mogli naći uzori za neka oblikovna rješenja kod nas. To su: Raccolta delle vere da pozzo in Venezia, Venecija 1911. - Alberto Rizzi, Le vere da pozzo pubbliche di Venezia e del suo estuario, Venecija 1976.
- 4) Cvito Fisković: O splitskom književniku Jurju Dragišiću de Caris, Split 1962, str. 20-22.
- 5) Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog Konzervatorijalnog ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu do konca godine 1920, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLIII, Sarajevo 1920, str. 59.
- 6) Katastar što ga je nacrtao P. Kurir, a prikazuje sve zemlje i kuće u posjedu porodice Milesi, čuva se u Naučnoj biblioteci u Splitu - Cvito Fisković: Milesijeva Palača, Pomorski muzej Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, Split 1960, str. 13.
- 7) Arsen Duplančić: Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca, Kulturna baština XI, Split 1985, br. 16, sl. 1. - Stanko Piplović: Rekonstrukcija samostanskog kompleksa Sv. Frane u Splitu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, ibidem str. 71.
- 8) T. Marasović, D. Vrsalović: Srednjovjekovna opatija na Sustjepanu u Splitu, arheološka istraživanja, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV-LXVII, Split 1971, str. 179, 189 i 190.
- 9) Cvito Fisković: Prilog poznavanju vojno-mornaričkog saniteta starijeg doba u Splitu, Split 1972, slike na str. 24 i 34. - Ciril Iveković: Dalmatiens Architektur und Plastik, Beč 1926, tabla 245.
- 10) Cvito Fisković: Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti, Peristil sv. I, Zagreb 1954.
- 11) Duško Kečkemet: Stara splitska bolnica, Split 1964, str. 29.
- 12) Relazioni dell' eccellentissimo signor Catherino Corner, provveditor generale in Dalmatia, 14. dicembre 1667, Commissiones et relationes Venetae tomus VII, Zagreb 1972, str. 255.
- 13) Ante Crnica: Naša Gospa od Zdravlja, Šibenik 1939.
- 14) Cvito Fisković: Splitski lazaret, Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeće, Split 1953.
- 15) Duško Kečkemet: Splitska utvrda Gripe, Vojnopomorski ogledi, Split 1971, br. 2 str. 58. - Stanko Piplović: Uređenje tvrđave Gripe u Splitu, Vesnik vojnih muzeja, Beograd 1984,

- br. 30. Nacrti se čuvaju u Ratnom arhivu u Beču. - Arsen Duplančić: Popisi državnih zgrada u Splitu iz god. 1789. i 1804, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 13, Zagreb 1987, str. 160.
- 16) Cvito Fisković: Najstariji kameni grbovi grada Splita, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva sv. XVI, Zagreb 1935, str 192.
- 17) Stanko Piplović: Radovi Vicka Andrića na vodoopskrbi Splita, Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinarie god. XXVIII, Beograd 1988.
- 18) F. Bulić: L'acquedotto di Diocleziano fra Salona e Spalato, Bullettino di archeologia e storia dalmata XXIV, Split 1901, str. 176-178. - P. Dešković: Splitska općina i voda s izvora Jadra, Split 1901. - P. Senjanović: Opskrba vode u Splitu, Sloboda, Split 21. i 28. III. 1906.

Stanko Piplović

ALTE BRUNNEN IN SPLIT

Zusammenfassung

Der Anfang einer organisierten Wasserversorgung der Stadt Split liegt in der Vergangenheit von fast zwei Jahrtausenden zurück. Die ersten gemeinsamen öffentlichen Einrichtungen wurden im antiken Salona erbaut. Als Avaren und Slaven zu Anfang des 7. Jahrhunderts Salona zerstörten fanden die überlebenden Einwohner im nahen Diokletianpalast Unterkunft. So entstand das mittelalterliche Split. Während dieser Kämpfe wurde der das Wasser von der Jadroquelle bis zum Kaiserpalast leitende Aquädukt schwer beschädigt. Um Trinkwasser und Wasser für den sonstigen Bedarf sicher zu stellen, wurden in der Stadt und ihrer Umgebung zahlreiche Zisternen und Brunnen errichtet. Quellenwasser wurde auch verwendet.

Im Statut der Stadt und in anderen Dokumenten aus dem 14. Jh. wurden Brunnen sowie Verpflichtungen über deren Instandhaltung erwähnt. Viele Brunnen sind aus späteren Dokumenten bekannt, doch die meisten gibt es nicht mehr. Es gab Brunnen für den öffentlichen Bedarf sämtlicher Bewohner eines Stadtteiles, sowie private Brunnen als Eigentum einzelner Familien. Im Laufe des 15. Jh. wurden gotische Paläste der Familien Papalić, D'Augubio sowie in Palast in der Bogumilska ulica erbaut. In jedem Hof dieser Paläste waren mit Brunnenkränzen verzierte Brunnen. Solche gab es auch im Hause des Schriftstellers De Caris, sowie in den Barockpalästen der Familien Cindro und Milesi. In der Mitte der Klosterkomplexe war meistens ein Klosterhof. In diesem offenen Raum mit einem Kreuzgang ringsherum waren auch Brunnen. Diese sind teilweise noch in den Klöstern des St. Franziskus im Hafen, des St. Dominikus am Stadtmart, der St. Maria de Taurello, des Benediktinerklosters nördlich vom Diokletianpalast, sowie in den Klöstern auf der Halbinsel Sustipan und in Poljud erhalten.

Öffentliche Gebäude mussten wegen einer grossen Anzahl von Leuten die sich da versammelten oder verweilten Wasser haben. Darüber gibt es nur für einzelne Fälle Angaben. Im Hof des Fürstenpalais, das sich einstens westlich des heutigen Narodni trg befand, sind auf alten Zeichnungen zwei Zisternenkränze dargestellt; solche gab es auch im Garten des Erzbischofspalais, im Hof der venezianischen Festung Gripe und im Lazarett im Stadthafen. Zwei öffentliche Brunnen in der Stadtmitte waren besonders reich an Wasser u. zw. Pozzobuon im Stadtteil Dobri und der zweite auf Dobrić. Nebst erwähnter Brunnen gab es noch zahlreiche Brunnen in der Stadt und in der Umgebung. Die Brunnenkränze waren dekorativ und skulpturiert, stellten daher oft die Realisierung eines bestimmten Kunstbereiches und auch charakteristische Elemente in den historischen Ambienten der Stadt dar. Als Split Ende des 19. Jh. durch den Bau der Wasserleitung Fließwasser bekam, wurden die alten Brunnen vernachlässigt und dem Verfall preisgegeben.